

Παιδεία και καθημερινή συνείδηση υπό το πρίσμα της κοινωνικής προόδου

Περικλής ΠΑΥΛΙΔΗΣ*

[1ο Μέρος]

Εισαγωγή

Αφετηρία του άρθρου αυτού αποτελεί το ερώτημα σε ποιο βαθμό η παιδεία δύναται να αποτελέσει σημαντικό παράγοντα κοινωνικής αλλαγής και προόδου ή συνιστά απλά έκφραση, παθητική αντανάκλαση και ιδεολογική αναπαραγωγή των κυρίαρχων κοινωνικών σχέσεων.

Από τη σκοπιά του ζητήματος αυτού θα επιχειρηθεί η εξέταση του ιδιαίτερου τρόπου με τον οποίο οι κυρίαρχες κοινωνικές σχέσεις εκφράζονται στην καθημερινή συνείδηση των ανθρώπων, δηλαδή σ' εκείνη τη μορφή συνείδησης η οποία διαμορφώνει ένα σύνολο ιδεών, κοσμοαντιλήψεων, στάσεων που συγκροτούν τον πυρήνα της κυρίαρχης ιδεολογίας.

Η σκοπιμότητα της αναφοράς στις ιδέες της καθημερινής συνείδησης έγκειται στο γεγονός ότι αυτές σχηματίζουν ένα αντιφατικό αφετηριακό πλαίσιο δια μέσου του οποίου συντελείται η περαιτέρω διαμόρφωση της συνείδησης των ανθρώπων, με τη συμμετοχή και των μορφών οργανωμένης και συστηματικής μετάδοσης παιδείας. Η σχέση καθημερινής συνείδησης και πραγματικότητας προκαθορίζει τα πλαίσια στα οποία κινείται η σκόπιμη, δια μέσου της παιδαγωγίας, διαμόρφωση της ανθρώπινης συνείδησης.

Στο άρθρο θα διερευνηθεί ο ρόλος της καθημερινής συνείδησης ως νοητικής βάσης της κομπορμιστικής ύπαρξης των ανθρώπων μέσα στην κυρίαρχη κοινωνική πραγματικότητα. Επίσης, πρόκειται να εξετάσουμε τη δυνατότητα και τους τρόπους υπέρβασης της καθημερινής συνείδησης σε συνάρτηση με τη διερεύνηση του περιεχομένου μιας παιδείας που θα είναι στην υπηρεσία της κοινωνικής χειραφέτησης.

Η αισιόδοξη άποψη για ένα καλύτερο κόσμο διαμέσου της παιδείας

Με τον όρο παιδεία εννοούμε το σύνολο των πολιτισμικών επιδράσεων που διαμορφώνουν την ανθρώπινη προσωπικότητα, τη διαδικασία βίωσης του πολιτισμού. Ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο σ' αυτή τη διαδικασία επιτελεί η παιδαγωγία, η σκόπιμη, οργανωμένη και συστηματική μετάδοση της παιδείας στη νέα γενιά.

Η παιδαγωγία ως διακριτή δραστηριότητα των ανθρώπων στα πλαίσια του κοινωνικού καταμερισμού εργασίας συνιστά ένα φάσμα παιδαγωγικών αλληλεπιδράσεων μεταξύ των παιδαγωγών και των παιδευομένων. Οι μορφές οργάνωσης αυτών των αλληλεπιδράσεων ποικίλουν στις διάφορες ιστορικές βαθμίδες.

Στις απαρχές της κοινωνικής ζωής η πρωτόγονη ανθρώπινη κοινότητα με το σύνολο των εθίμων, των τελετών και των λοιπών δραστηριοτήτων της αποτελούσε ταυτόχρονα ένα ενιαίο φορέα διαπαιδαγώγησης της νέας γενιάς. Με την εμφάνιση του υποδουλωτικού καταμερισμού εργασίας και της ταξικής στρωμάτωσης η παιδαγωγία καθίσταται αντικείμενο δραστηριότητας ειδικής κατηγορίας ανθρώπων, εξειδικευμένων στο παιδαγωγικό έργο.

* Ο Π. Παυλίδης είναι Δρ φιλοσοφίας του Παν-μίου Λομονόσοφ της Μόσχας, διδάσκων στην Α.Σ.ΠΑΙ.Τ.Ε. Αθηνών. Τα πεδία ερευνητικού του ενδιαφέροντος είναι η Φιλοσοφική θεώρηση της παιδείας και της προσωπικότητας, η θεωρία του κοινωνικού ιδεώδους κ.ά. Έχει δημοσιεύσει -στην Ελλάδα και το εξωτερικό- βιβλία, μελέτες και άρθρα.

Αυτή η ιδιαίτερη μορφή κοινωνικής εργασίας αποκτά σταδιακά και μια ξεχωριστή θεσμική υπόσταση με αποκορύφωμα τον εκπαιδευτικό θεσμό όπως τον ξέρουμε στις μέρες μας.

Η ύπαρξη της παιδαγωγίας με τη μορφή ενός ξεχωριστού πεδίου του κοινωνικού καταμερισμού εργασίας, αναγνωρισμένου από την κοινωνία ως πλέον κατάλληλου και αρμόδιου για τη συστηματική μετάδοση της παιδείας στη νέα γενιά και, συνεπώς, ως πλέον αρμόδιου για τη διάπλωση της προσωπικότητας των νέων ανθρώπων, δημιουργεί την εντύπωση ότι η παιδαγωγία παίζει ένα αυτόνομο και καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση των ανθρώπων και των μεταξύ τους σχέσεων.

Εκτός αυτού, το στοιχείο της σκοπιμότητας στο παιδαγωγικό έργο, δηλαδή, της συνειδητής επιλογής και επεξεργασίας των πνευματικών αγαθών, των γνώσεων, των ηθικών, αισθητικών, κοσμοθεωρητικών ιδεών που προορίζονται για μετάδοση στους νέους ανθρώπους, καθώς και των τρόπων-μορφών αυτής της μετάδοσης, αναδεικνύει την αντικειμενική δυνατότητα της κοινωνίας να κατευθύνει τη δική της αναπαραγωγή, διαμορφώνοντας στη νέα γενιά συγκεκριμένους τύπους προσωπικότητας.

Στη βάση των παραπάνω φαινομενικών και αντικειμενικών ιδιοτήτων της παιδείας γεννήθηκε η ελπιδοφόρα αντίληψη ότι διαμέσου αυτής μπορεί να επιτευχθεί το ιδεώδες ενός καλύτερου και πιο ανθρώπινου κόσμου, να προωθηθεί δραστικά η κοινωνική χειραφέτηση και πρόοδος.

Η εν λόγω ιδέα είναι βαθιά ριζωμένη στην πνευματική κληρονομιά του Διαφωτισμού. Η πίστη στην παντοδυναμία της παιδείας, η πεποίθηση ότι η ορθή αγωγή μπορεί διορθώσει τα ελαττώματα της κοινωνικής ζωής, ότι η γνώση της αλήθειας και η ανάπτυξη της κριτικής ικανότητας θα οδηγήσει στην πνευματική και κοινωνική χειραφέτηση των ανθρώπων αποτελούν το στίγμα του αιώνα των φώτων.

Το κίνημα της προοδευτικής εκπαίδευσης στο πρώτο μισό του 20ου αιώνα έθεσε εμφανικά το ζήτημα της σταδιακής δημοκρατικής εξέλιξης-βελτίωσης της κοινωνίας διαμέσου

μιας προοδευτικά αναδομημένης παιδείας. Ο J. Dewey, κορυφαίος εκπρόσωπος αυτού του κινήματος, δήλωνε χαρακτηριστικά: «Πιστεύω πως η εκπαίδευση είναι η βασική μέθοδος της κοινωνικής προόδου και της κοινωνικής μεταρρύθμισης.»¹.

Την ίδια ιδέα συναντάμε και στον κορυφαίο Έλληνα παιδαγωγό και κοινωνικό οραματιστή Δ. Γληνό, ο οποίος αναφέρει με γλαφυρό τρόπο: «Και το ανήσυχο Σήμερα, βαθιά συνταραγμένο από τις αιματηρές δυσαρμονίες της ζωής και τον αβάσταγό τους πόνο, την παιδεία μελετάει και αναστοχάζεται, πώς να ριζοβολήσουν μέσα στις μελλούμενες ψυχές τα σπέρματα μιανής αρμονικότερης και ηθικότερης συνυπαρξίας των ανθρώπων.»².

Συνυφασμένο με την αντίληψη ότι με τη βοήθεια της παιδείας μπορεί να οικοδομηθεί ένας καλύτερος κόσμος είναι και το πρόταγμα μιας παιδείας στην υπηρεσία της ειρήνης. Για παράδειγμα, η κορυφαία παιδαγωγός Μ. Μοντεσσόρι δηλώνει ότι «η προετοιμασία της ειρήνης μέσω της παιδείας είναι ο πιο αποτελεσματικός και εποικοδομητικός τρόπος ν' αντιταχθούμε στον πόλεμο...»³.

Μάλιστα, υπάρχει και η άποψη που αποσπά πλήρως το πρόβλημα του πολέμου από οποιοδήποτε πλαίσιο κοινωνικο-οικονομικών αντιθέσεων και το ανάγει σε πρόβλημα κατεξοχήν της εκπαίδευσης: «Η ελλειψής ή εσφαλμένη εκπαίδευση έχει όντως θεωρηθεί πρωταρχική αιτία των πολέμων και συνεπώς υπεύθυνη για τη μη εδραίωση μιας τοπικής ή παγκόσμιας ειρήνης.»⁴.

Απόρροια των παραπάνω αντιλήψεων, που θεωρούν την παιδεία καθοριστικό παράγοντα της κοινωνικής εξέλιξης, είναι

1. J. Dewey, *My Pedagogic Creed*, Washington D.C., 1897, p. 15 Το παράθεμα δίνεται από το βιβλίο Η. Röhrs, *Το κίνημα της προοδευτικής εκπαίδευσης*, εκδ. Αφοι Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1990, σελ. 53
2. Δ. Γληνός, «Το βασικό πρόβλημα της παιδείας», στο: Δ. Γληνός, *Εκλεκτές σελίδες*, τόμος Α', εκδ. Στοχαστής, σελ. 64
3. Μ. Μοντεσσόρι, *Παιδαγωγικό μανιφέστο*, εκδ. Γλάρος, σελ. 37
4. Γ. Χ. Κουμάκης, *Θεωρία και φιλοσοφία της παιδείας*, εκδ. Τυπωθήτω, Αθήνα, 2001, σελ. 244.

η άποψη περί ενός ξεχωριστού και αποφασιστικού ρόλου των παιδαγωγών μέσα στην κοινωνική ολότητα. Υποστηρίζεται, δηλαδή, ότι οι λειτουργοί της παιδείας είναι αυτοί που ευθύνονται για τη διαμόρφωση του τρόπου σκέψης της νέας γενιάς και συνεπώς για την κοινωνία του μέλλοντος που αυτή η γενιά θα οικοδομήσει.

Η παντοδυναμία της παιδείας μεταφράζεται έτσι σε παντοδυναμία των παιδαγωγών. Σύμφωνα με τη δήλωση του J. Dewey «Κάθε δάσκαλος θα έπρεπε να πραγματοποιεί το νόημα της αποστολής του, ότι δηλαδή ως κοινωνικός λειτουργός είναι υπεύθυνος για τη διατήρηση της συγκεκριμένης κοινωνικής τάξης και την εξασφάλιση της σωστής κοινωνικής προόδου. Από της άποψη αυτή ο δάσκαλος είναι διαρκώς ο προφήτης του αληθινού θεού και ο θυρωρός της αληθινής βασιλείας των ουρανών.»⁵. Χαρακτηριστική είναι επίσης η σχετική άποψη του Κ. Ι. Δεσποτόπουλου: «...προϊπόθεση για την ενδωση της παιδείας, στην ανθρωπιστική λειτουργία της προπάντων, είναι το υψηλό παιδαγωγικό φρόνημα των παιδαγωγών, η πεποίθησή τους δηλαδή ότι από αυτούς προκαθορίζεται η πνευματική φυσιογνωμία και ηθική συγκρότηση των ανθρώπων της αυριανής κοινωνίας...»⁶.

Όλες οι παραπάνω απόψεις υπονοούν μίαν ισχυρή αυτονόμηση της παιδείας από τις κυρίαρχες κοινωνικές σχέσεις, έτσι ώστε όχι μόνο να μένει ένα μεγάλο περιθώριο για την προστασία της παιδείας από την διαβρωτική επιρροή ενός κατεστημένου και ενίοτε παρηκμασμένου συστήματος κοινωνικών σχέσεων αλλά και για να μπορεί η παιδεία να επενεργεί στο σύστημα αυτό και να το αλλάζει.

Η κριτική άποψη για την παιδεία ως ιδεολογική αναπαραγωγή των κυρίαρχων κοινωνικών σχέσεων

Στην αισιόδοξη άποψη που υποστηρίζει ότι η παιδεία και οι λειτουργοί της, οι παιδαγωγοί, έχουν τη δύναμη να διαμορφώνουν, να αναδιαμορφώνουν, να αλλάζουν ριζικά τη συνείδηση των ανθρώπων βάζοντας τα θεμέλια για τη δημιουργία ενός καλύτερου κόσμου μπορεί να αντιπαραθέ-

σει κανείς την ένσταση που διατύπωσε κάποτε ο Κ. Μαρξ: «Η υλιστική θεωρία ότι οι άνθρωποι είναι προϊόντα των περιστάσεων και της παιδείας, και ότι επομένως οι αλλαγμένοι άνθρωποι είναι προϊόντα άλλων περιστάσεων και διαφορετικής παιδείας, ξεχνάει ότι οι άνθρωποι είναι ακριβώς εκείνοι που αλλάζουν τις περιστάσεις και ότι ο παιδαγωγός έχει κι αυτός ανάγκη να παιδαγωγηθεί.»⁷.

Ποιος, λοιπόν, διαπαιδαγωγεί και διαμορφώνει τους παιδαγωγούς και, κατ' επέκταση, ποιος διαμορφώνει το περιεχόμενο της παιδείας;

Αν απομακρυνθούμε από μίαν απάντηση η οποία θα εντόπιζε το γίνεσθαι της παιδείας αποκλειστικά μέσα στα όρια του ίδιου του εαυτού της, και θα εκλάμβανε, συνεπώς, την παιδεία ως απολύτως αυτοσκοποθετούμενη και αυτοκαθοριζόμενη – ως αυθύπαρκτη διαδικασία του ανθρωπίνου πνεύματος, τότε θα πρέπει να αναζητήσουμε εκτός παιδείας, μέσα στις κυρίαρχες κοινωνικές σχέσεις, τους όρους εκείνους που καθορίζουν τις κυρίαρχες μορφές συνείδησης, τους κυρίαρχους τύπους προσωπικότητας άρα και την παιδεία και παιδαγωγία.

Εφόσον δεχτούμε ότι η παιδεία και οι παιδαγωγοί καθορίζονται από τις κυρίαρχες κοινωνικές σχέσεις, τότε το περιεχόμενο της παιδείας και η συνείδηση των παιδαγωγών δεν μπορεί παρά να αντανακλούν αυτές τις σχέσεις ως κυρίαρχες, με άλλα λόγια, να εκφράζουν ιδεολογικά τις κυρίαρχες υλικές σχέσεις.

Στην κλασική επισήμανσή τους οι Κ. Μαρξ και Φ. Ένγκελς αναφέρουν: «Οι κυρίαρχες ιδέες δεν είναι τίποτε άλλο από την ιδεατή έκφραση των κυρίαρχων υλικών σχέσεων, είναι οι κυρίαρχες υλικές σχέσεις που συλλαμβάνονται σαν ιδέες, άρα είναι η έκφρα-

5. H. Röhrs, ό.π., σελ. 24

6. Κ. Ι. Δεσποτόπουλος, «Η αποστολή της παιδείας», *Φιλοσοφία και παιδεία*, τεύχος 17-18, Ιανουάριος 2000, σελ. 5

7. Κ. Μαρξ, «Θέσεις για τον Φώρερμπαχ», στο: Κ. Μαρξ, Φ. Ένγκελς, *Η γερμανική ιδεολογία*, τ. 1, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1989, σελ. 46

ση των σχέσεων που κάνουν μια τάξη κυρίαρχη, επομένως οι ιδέες της κυριαρχίας της.»⁸.

Όσον αφορά την ιδεολογία ενδιαφέρον παρουσιάζει η προσπάθεια του Α. Γκράμσι να αναδείξει τον ενεργό ρόλο της στη διατήρηση-αναπαραγωγή ενός συστήματος ταξικής κυριαρχίας. Ο Α. Γκράμσι συνδέει την ηγεμονία μιας τάξης μέσα στη κοινωνία με την ικανότητα να διατηρεί διαμέσου της ιδεολογίας τη συνοχή ενός συνασπισμού αντιφατικών κοινωνικοπολιτικών δυνάμεων⁹. Η ιδεολογία λειτουργεί, τρόπον τινά, ως το «τσιμέντο» που διασφαλίζει την ενότητα του κοινωνικού σχηματισμού.

Αν, λοιπόν, η κυρίαρχη ιδεολογία εκφράζει και αναπαράγει το κυρίαρχο κοινωνικό σύστημα τότε η σχέση παιδείας και κοινωνικής αλλαγής εξαρτάται, εν πολλοίς, από την σχέση παιδείας και κυρίαρχης ιδεολογίας.

Το ζήτημα αυτό (η ιδιαίτερη σχέση παιδείας και ιδεολογίας) απασχόλησε αρκετούς στοχαστές, οι οποίοι εκκινώντας από τις γνωστές μαρξιστικές θέσεις καταπιάστηκαν με τη μελέτη της θεσμικής εξάρτησης της παιδαγωγίας από την κυρίαρχη κεφαλαιοκρατική κοινωνική δομή και ιδιαίτερα από το κράτος. Αυτοί κατατείνουν στο συμπέρασμα ότι η παιδεία, αντί για δύναμη κοινωνικής αλλαγής, λειτουργεί η ίδια ως πεδίο αναπαραγωγής της κυρίαρχης ιδεολογίας, και διαμέσου αυτής, ως μέσο υπαγωγής των ανθρώπων στις κυρίαρχες κοινωνικές σχέσεις¹⁰.

Σύμφωνα με τη θεωρία της αντιστοιχίας που διατύπωσαν οι S. Bowles και H. Gintis το εκπαιδευτικό σύστημα στην κεφαλαιοκρατική κοινωνία λειτουργεί ως μηχανισμός αναπαραγωγής των κυρίαρχων κοινωνικών σχέσεων, επειδή η δομή και οι σχέσεις που αναπτύσσονται στο εσωτερικό του βρίσκονται σε αντιστοιχία προς τις κυρίαρχες κοινωνικές δομές και σχέσεις. Οι σχέσεις εξουσίας –πειθαναγκασμού μεταξύ διδασκόντων και διδασκομένων μέσα στους εκπαιδευτικούς θεσμούς αντανakλούν τις σχέσεις εξουσίας και υποταγής μεταξύ εργαζομένων και κεφαλαιοκρατών

στη σφαίρα της κοινωνικής παραγωγής¹¹.

Σκεπτόμενος στην ίδια κατεύθυνση ο Μπάμπης Νούτσος επισημαίνει ότι το σχολείο αναπαραγάγει και διαδίδει την κυρίαρχη ιδεολογία όχι μόνο με τη μορφή της μετάδοσης γνώσεων –ιδεών αλλά και διαμέσου της λεγόμενης «πρακτικής ιδεολογίας», της υποβολής δηλαδή των μαθητών σ' ένα σύνολο σχέσεων και πρακτικών δραστηριοτήτων που αναπαράγουν τα υλικά πλαίσια των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής¹².

Ο R. Miliband αναφέρεται στο νομιμοποιητικό ρόλο της ιδεολογίας που διαδίδει το εκπαιδευτικό σύστημα από τη στιγμή που μεταδίδει στα παιδιά της εργατικής τάξης αξίες και αρχές οι οποίες κρίνονται θεμελιακές και ουσιαστικές για τη διατήρηση της κοινωνικής ολότητας και αντικειμενικά υποθάλπουν την αποδοχή της καπιταλιστικής τάξης πραγμάτων¹³.

Έχει σημασία να αναφέρουμε το γεγονός ότι ο R. Miliband, αναγνωρίζοντας γενικά τη σημασία του ελέγχου από την άρχουσα τάξη των μέσων πνευματικής παραγωγής για την ιδεολογική νομιμοποίηση της εξουσίας της, αφήνει να εννοηθεί ότι ο συμβιβασμός της εργατικής τάξης με το κεφαλαιοκρατικό σύστημα συντελείται και κατά ένα αυθόρμητο τρόπο, μέσα από την εμπειρική πρόσληψη των συνθηκών της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής ως αυταπόδεικτων νόμων της φύσης¹⁴. Πρόκειται, όμως, για ιδέα η οποία στο έργο του R. Miliband δεν αποκτά καμία περαιτέρω ανάπτυξη και γι' αυτό παραμένει ασαφής.

8. Κ. Μαξ, Φ. Ένγκελς, *Η γερμανική ιδεολογία*, τ.1, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1989, σελ. 94

9. Βλ. Α. Γκρούππι, *Η έννοια της ηγεμονίας στον Γκράμσι*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1977, σελ. 84

10. Βλ. D. Blackledge, B. Hunt, *Κοινωνιολογία της εκπαίδευσης*, εκδ. Έκφραση, Αθήνα, 1995, σσ. 182-223.

11. S. Bowles, H. Gintis, *Schooling in Capitalist America*, Routledge and Kegan Paul, London, σσ. 11-12.

12. Βλ. Μπ. Νούτσος, «Ο ρόλος της σχολικής ζωής στη διαμόρφωση τύπων πολιτικής συμπεριφοράς», στο: «Παιδεία και πολιτική», *Επιθεώρηση πολιτικής επιστήμης*, 1982, σσ. 56-57

13. Βλ. Ρ. Μίλλιμπαντ, *Το κράτος στην καπιταλιστική κοινωνία*, εκδ. Πολύτυπο, Αθήνα, 1984, σελ. 313.

14. Βλ. ό.π., σελ. 335

Ιδιαίτερη, όμως, αναφορά θα πρέπει να κάνουμε στη θεωρία του L. Altousser η οποία συνιστά μια ξεχωριστή προσέγγιση του ρόλου των θεσμών της παιδείας στην επιβολή - διάδοση της ιδεολογίας των κυρίαρχων τάξεων πάνω στα υπόλοιπα μέλη της κοινωνίας και στη διασφάλιση, διαμέσου της κυρίαρχης ιδεολογίας, της κοινωνικής συναίνεσης και αναπαραγωγής του κυρίαρχου καθεστώτος.

Όπως ο ίδιος υποστηρίζει η παιδεία καθορίζεται από τη λειτουργία του κρατικού μηχανισμού. Ο τελευταίος αποτελείται από τον Κατασταλτικό Κρατικό Μηχανισμό (ΚΚΜ) και από τους Ιδεολογικούς Μηχανισμούς του Κράτους (ΙΜΚ). Η παιδεία στην κεφαλαιοκρατική κοινωνία υπάγεται στους εκπαιδευτικούς θεσμούς του Ιδεολογικού Μηχανισμού του Κράτους. Η κυρίαρχη αστική τάξη διατηρεί την κοινωνική της εξουσία όχι μόνο με τη βοήθεια της καταστολής (δηλαδή του ΚΚΜ) αλλά κυρίως διαμέσου της ηγεμονίας της στους ΙΜΚ.

Μάλιστα, στην κεφαλαιοκρατία το ρόλο του καθοριστικού Ιδεολογικού Μηχανισμού του Κράτους επιτελεί το εκπαιδευτικό σύστημα, το οποίο είναι κατεξοχήν υπεύθυνο για τη διάδοση-επιβολή της κυρίαρχης ιδεολογίας που δεν είναι άλλη από την ιδεολογία της άρχουσας τάξης¹⁵.

Η ιδιαιτερότητα των απόψεων του L. Altousser έγκειται στο ότι ανάγει τη διαμόρφωση της κυρίαρχης ιδεολογίας αποκλειστικά στο έργο συγκεκριμένων θεσμών-μηχανισμών, ελεγχόμενων από την άρχουσα τάξη. Έτσι δημιουργείται η εντύπωση ότι η κυρίαρχη ιδεολογία εισβάλλει στην κοινωνία από έξω, με άλλα λόγια, ότι χωρίς τους συγκεκριμένους ΙΜΚ δε δύναται να υπάρξει κυρίαρχη ιδεολογία που να εκφράζει αντικειμενικά τα συμφέροντα της άρχουσας τάξης.

Τις απόψεις του L. Altousser φαίνεται να υιοθετεί ο Ν. Πουλιαντζάς, ο οποίος υποστηρίζει ότι «η κυρίαρχη ιδεολογία ενσαρκώνεται στους κρατικούς μηχανισμούς που έχουν επίσης για ρόλο να εκπονούν, να ενσταλάζουν και να αναπαράγουν αυτή την ιδεολογία, πράγμα σημαντικό για την οργάνωση και την αναπαραγωγή του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας, των κοινωνι-

κών τάξεων και της ταξικής κυριαρχίας.»¹⁶.

Στο Ν. Πουλιαντζά, όμως, συναντάμε και άλλες ιδέες, οι οποίες μπορούν να οδηγήσουν σε μια διαφορετική κατανόηση της κυρίαρχης ιδεολογίας. Ασκώντας κριτική στην απλουστευτική ιστορικιστική αντίληψη, η οποία παρουσιάζει την κυρίαρχη ιδεολογία ως το δημιουργήμα μιας άρχουσας τάξης η οποία λειτουργεί ως κοινωνικό υποκείμενο, ο Ν. Πουλιαντζάς διατυπώνει την άποψη ότι «Το υπόβαθρο του ιδεολογικού στοιχείου εξαρτάται απ' το γεγονός ότι καθρεφτίζει τον τρόπο με τον οποίο οι δρώντες παράγοντες ενός σχηματισμού, που είναι και φορείς των δομών τους, ζουν τις συνθήκες της ύπαρξής τους, τη σχέση ζωής των δρώντων παραγόντων μ' αυτές τις συνθήκες. Η ιδεολογία είναι παρούσα σε τέτοιο βαθμό μέσα σ' όλες τις δραστηριότητες των δρώντων παραγόντων που γίνεται αδιαχώριστη απ' τη βιωμένη τους εμπειρία.»¹⁷.

Σε άλλο σημείο ο Ν. Πουλιαντζάς αναφέρει ότι «Η ενότητα αυτή του ιδεολογικού στοιχείου δεν προέρχεται καθόλου από κάτι που θα ήταν γενετικά συσχετισμένο με μια τάξη-υποκείμενο και την ταξική της συνείδηση. Αυτή ανήκει αρχικά, στη σχέση της ιδεολογίας με τα ανθρώπινα βιώματα μέσα σ' ένα σχηματισμό και τη φαντασιακή της επένδυση.»¹⁸.

Οι παραπάνω ιδέες του Ν. Πουλιαντζά διαγράφουν μια αντίληψη της κυρίαρχης ιδεολογίας ως μορφώματος που δεν συγκροτείται απλά από κάποια κυρίαρχη τάξη ή κάποιους κρατικούς μηχανισμούς, αλλά προκύπτει, πρωτίστως, αυθόρμητα, ως αντανάκλαση στη συνείδηση των μελών όλης της κοινωνίας των εμπειριών και βιωμάτων τους.

Φρονούμε ότι στις ιδέες του αυτές ο Ν. Πουλιαντζάς πλησιάζει αρκετά το ζήτημα της σχέσης μεταξύ κυρίαρχης ιδεολογίας και καθημερινής συνείδησης χωρίς όμως να το θέσει κατά συγκεκριμένο τρόπο.

15. Λ. Αλτουσέρ, *Θέσεις*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1983, σελ. 94

16. Ν. Πουλιαντζάς, *Το κράτος, η εξουσία, ο σοσιαλισμός*, εκδ. Θεμέλιο, σελ. 40

17. Ν. Πουλιαντζάς, *Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις*, τόμος β', εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, 1985, σελ. 38

18. Ο.π., σελ. 39.

Η αναπαράσταση της πραγματικότητας στα πλαίσια της καθημερινής συνείδησης.

Οι απόψεις που συνδέουν την παιδεία με τη δυνατότητα ενός καθοριστικού ρόλου της στην αλλαγή των ανθρώπινων συνειδήσεων και της κοινωνίας, καθώς κι εκείνες που αντιλαμβάνονται την παιδεία ως εξαρτημένη από θεσμούς –μηχανισμούς αναπαγωγής της κυρίαρχης ιδεολογίας και του κοινωνικού καθεστώτος, εξετάζουν την ανθρώπινη συνείδηση, τις γνώσεις, κοσμοθεωρίες, τα ιδεώδη των ανθρώπων ως κάτι που απορρέει από την περισσότερο ή λιγότερο σκόπιμη και συστηματική παιδαγωγική επενέργεια σ' αυτούς.

Αναμφίβολα **στην παιδεία** του ανθρώπου και, κυρίως, στις θεσμικά οργανωμένες και κατευθυνόμενες μορφές παροχής παιδείας **οφείλεται σε πολύ μεγάλο βαθμό η διαμόρφωση της συνείδησής του**, της ιδεολογίας του και ως εκτούτου η κοινωνική του συμπεριφορά, η στάση του απέναντι στις κυρίαρχες κοινωνικές σχέσεις.

Ωστόσο όμως, δεν πρέπει να παραγνωρίζεται ένα άλλο επίπεδο διαμόρφωσης της συνείδησης και της ιδεολογίας το οποίο, λόγω της ιδιομορφίας του, διατηρεί μια σημαντική αυτονομία απέναντι στην παιδαγωγία και γενικά στην κατευθυνόμενη από μηχανισμούς ιδεολογική επενέργεια στους ανθρώπους, και μάλιστα συγκροτεί ένα αφετηριακό φάσμα-πλαίσιο δυνατοτήτων σκόπιμης εμπλοκής της παιδαγωγίας στην περαιτέρω ανάπτυξη-διαμόρφωση της ανθρώπινης συνείδησης.

Πρόκειται για ένα επίπεδο στο οποίο η συνείδηση διαμορφώνεται ως η πλέον άμεση, αυθόρμητη, μη αναστοχαστική αντανάκλαση των κυρίαρχων κοινωνικών σχέσεων και ως η πλέον άμεση έκφραση της στάσης του ατόμου απέναντι στις εν λόγω σχέσεις. Ως τέτοια η συνείδηση προϋπάρχει της παιδείας-παιδαγωγίας, αποτελώντας συνάμα της αφετηρία τους. Πρόκειται για τη **συνείδηση που διαμορφώνεται στο επίπεδο της καθημερινότητας**, για την καθημερινή

συνείδηση των ανθρώπων και την ιδεολογία που γεννάται στα πλαίσια αυτής.

Φρονούμε ότι οι ιδέες της καθημερινής –εμπειρικής συνείδησης, της αφετηριακής και καθολικής συνείδησης των ανθρώπων, οι ιδέες που γεννώνται ως άμεση –εμπειρική αντανάκλαση της πραγματικότητας συγκροτούν την πλέον χαρακτηριστική της εν λόγω πραγματικότητας και μαζική ιδεολογία και συνεπώς συνιστούν την κυρίαρχη ιδεολογία.

Εδώ κάνουμε λόγο για τις ιδέες όλων των ανθρώπων που τηρούν μια συμβιβαστική στάση απέναντι στις κυρίαρχες κοινωνικο-ταξικές σχέσεις και, ως εκτούτου, απέναντι στο κυρίαρχο σύστημα κοινωνικο-ταξικής στρωμάτωσης. Από τη στιγμή που η κοινωνία στο σύνολό της ή στο μεγαλύτερο μέρος της αποδέχεται την ύπαρξη και αναπαραγωγή της στα πλαίσια των κυρίαρχων κοινωνικο-ταξικών σχέσεων, οι ιδέες που άμεσα αντανακλούν αυτές τις κυρίαρχες σχέσεις δεν μπορεί παρά να είναι η ιδεολογία της πλειοψηφίας των μελών της κοινωνίας, η κυρίαρχη ιδεολογία.

Αυτή η κυρίαρχη ιδεολογία αναπαράγεται πλέον και μέσα στην παιδεία στο βαθμό που η παιδεία δεν υπερβαίνει και δεν δύναται αφεαυτής να υπερβεί και να αλλάξει ριζικά τις αντιλήψεις της καθημερινής συνείδησης των ανθρώπων.

Τι είναι όμως η καθημερινή συνείδηση; Πρόκειται για τη συνείδηση η οποία διαμορφώνεται κυρίως κατά αυθόρμητο τρόπο και συνιστά άμεση πνευματική αφομοίωση της πραγματικότητας στα πλαίσια της καθημερινής πρακτικής δραστηριότητας.

Το περιεχόμενο της καθημερινής συνείδησης αποτελείται από το σύνολο των αυθόρμητα διαμορφωθέντων μαζικών ή ατομικών ιδεών οι οποίες αντανακλούν άμεσα μια πληθώρα καθημερινών καταστάσεων εκφράζοντας κατά κανόνα τη φαινομενικότητα αυτών. Η καθημερινή συνείδηση αποτελεί εμπειρική, εισέτι μη γενικευμένη θεωρητικά αντανάκλαση των δεδομένων της ανθρώπινης ζωής και δραστηριότητας.

Η καθημερινή συνείδηση συνιστά αποσπασματική, επιδεσμική, μη συστηματική,

συχνά αντεστραμμένη και στρεβλή απεικόνιση της πραγματικότητας. Χαρακτηρίζεται από την ύπαρξη στερεότυπων αντιλήψεων και προκαταλήψεων, από επιπόλαιη και συναισθηματική θεώρηση των πραγμάτων. Από αυτή τη σκοπιά η καθημερινή συνείδηση βρίσκεται πολύ κοντά σ' αυτό που η αρχαία φιλοσοφία (Παρμενίδης, Πλάτων) αποκαλούσε «δόξα» - απλή γνώμη. Αντίποδας της «δόξας» θεωρούνταν η γνώση μιας εσωτερικής αλήθειας των πραγμάτων, η οποία δεν είναι άμεσα αντιληπτή και γι' αυτό απαιτεί ιδιαίτερη πνευματική προσπάθεια, κριτική διάθεση και στοχασμό προκειμένου να αποκαλυφθεί.

Η καθημερινή συνείδηση αποτελείται, κατά πρώτο λόγο, από τα δεδομένα των βιωμάτων και της εμπειρίας που αποκτά το άτομο στην καθημερινή του πρακτική δραστηριότητα. Πρόκειται τόσο για την προσωπική εμπειρία όσο και για την εμπειρία που μεταδίδεται στο άτομο από τους άλλους ανθρώπους. Η δεύτερη περίπτωση αφορά εμπειρία η οποία μεταδίδεται κυρίως προφορικός από τους γονείς, τους φίλους, τους γνωστούς, τους συναδέλφους ή και γραπτώς, όταν πρόκειται για αυτοβιογραφίες, προσωπικές βιοματικές αφηγήσεις κλπ.¹⁹ Επίσης, αφορά τη συλλογική βιοματική εμπειρία του λαού όπως αυτή διασώζεται στις παροιμίες, τα γνωμικά και γενικά σε διάφορες μορφές του φολκλόρ²⁰.

Θα πρέπει βέβαια να σημειώσουμε ότι εδώ εξετάζουμε την καθημερινή συνείδηση σε καθαρή μορφή, προκειμένου να αναδείξουμε τα ειδοποιά της γνωρίσματα. Αυτό σημαίνει ότι η συνείδηση του ανθρώπου, όπως αυτή διαμορφώνεται στην καθημερινότητα, δεν ανάγεται πάντα στην καθημερινή συνείδηση. Ο καλλιεργημένος πνευματικά άνθρωπος συμμετέχει στην καθημερινή ζωή χωρίς να ταυτίζεται μαζί της, από τη στιγμή που διαθέτει και ασκεί την ικανότητα του αναστοχασμού τόσο της ύπαρξής του όσο και των ιδεών που την αντανακλούν.

Ας έχουμε, λοιπόν, υπόψη την επισήμανση του Α. Γκράμσι, ότι «Ο κοινός νους δεν

είναι κάτι το άκαμπτο και στατικό, αλλά μεταλλάσσεται διαρκώς, εμπλουτίζεται με επιστημονικές ιδέες και φιλοσοφικές απόψεις που έχουν εισχωρήσει στην καθημερινή ζωή.»²¹.

Σημαντικό γνώρισμα της καθημερινής συνείδησης είναι η αυθόρμητα ρεαλιστική θεώρηση του κόσμου, η οποία απορρέει από την ανάγκη επίτευξης θετικού αποτελέσματος στην καθημερινή πρακτική δραστηριότητα. Πρόκειται για μια θεώρηση που συνδέεται με τη λειτουργία του υγιούς κοινού νου, με την αυθόρμητη δηλαδή και υπάλληλη σε πρακτικές σκοπιμότητες επιδίωξη της νόησης να συλλαμβάνει τις αληθινές ιδιότητες των πραγμάτων και να ελέγχει τα συμπεράσματά της βάσει των άμεσων αποτελεσμάτων της πρακτικής δραστηριότητας.

Ο αυθόρμητος ρεαλισμός του κοινού νου διακρίνεται από μια πραγματιστική στάση έναντι του κόσμου. Αληθές θεωρείται αυτό που διαμέσου της εμπειρίας αποδεικνύεται άμεσα λειτουργικό και αποτελεσματικό. Ο G. Lukacs, στο μεγάλο έργο του *Η ιδιομορφία του αισθητικού (Die eigenart des ästhetischen)* αναφέρει χαρακτηριστικά: «Ένα γεγονός που αφορά στην αναγκαία βιοτική οικονομία της καθημερινότητας είναι ότι στις συνήθεις συνθήκες όλος ο περίγυρός μας -εφόσον αυτός συνεχίζει να λειτουργεί- γίνεται αντιληπτός και εκτιμάται μόνο στη βάση των πρακτικών του λειτουργιών (και όχι στη βάση της αντικειμενικής του ουσίας)»²².

Σ' αυτό τον εγκλωβισμό της συνείδησης μέσα στη «βιοτική οικονομία της καθημερινότητας» έγκειται και η αιτία της γνωσιακής ανεπάρκειας του κοινού νου, ο οποίος συγκροτεί το περιεχόμενο της καθημερινής συνείδησης. Ο κοινός νους περιορίζεται

19. Βλ. *Κοινωνία και συνείδηση*, εκδ. Προγκρές, Μόσχα, 1984, σελ. 172

20. Βλ. ό. π.

21. A. Gramsci, *Selections from Prison Notebooks*, London, 1971, σελ. 336. Το παράθεμα δίνεται από το βιβλίο: J. Roberts, *Σχεντικά με τη φιλοσοφία της καθημερινής ζωής*, Futura, Αθήνα, 2003, σελ. 27.

22. G. Lukacs, *Η ιδιομορφία του αισθητικού*, τ.1, εκδ. Προγκρές, Μόσχα, 1985, σελ. 32.

σε μια πραγματιστική και συνεπώς περιστασιακή, βιωματική αντανάκλαση του κόσμου. Προσλαμβάνει την πραγματικότητα αποσπασματικά, αδυνατώντας να διακρίνει τη συνάφεια μεταξύ αντιφατικών φαινομένων και διαδικασιών.

Η εν λόγω ανεπάρκεια της καθημερινής συνείδησης απορρέει από το γεγονός ότι αυτή αποτελεί εμπειρική αντανάκλαση της πραγματικότητας, συνειδητοποίηση των πτυχών του υλικού κόσμου όπως αυτές προβάλλουν στην πληθώρα των περιστάσεων της καθημερινής ζωής. Σ' αυτή την εμπειρική θεώρηση του κόσμου αυτό που γίνεται αντιληπτό είναι το άμεσα φανερό, η εξωτερική φαινομενική πλευρά των πραγμάτων.

Η φαινομενικότητα συνιστά αντέστραμμένη αντανάκλαση των πτυχών και σχέσεων του κόσμου, στα πλαίσια της οποίας οι εσωτερικές και ουσιώδεις πλευρές τους φαντάζονται ταυτόσημες με τις εξωτερικές και επουσιώδεις, και γενικά δεν διακρίνονται ακόμη οι ουσιώδεις πλευρές από τις επουσιώδεις, από τις μορφές έκφρασής τους.

Γι' αυτό και η καθημερινή συνείδηση χαρακτηρίζεται από πλάνες, από ψευδείς κοσμοαντιλήψεις, αλλά και από δεισιδαιμονίες και ανορθολογικά στοιχεία εν γένει²³.

Για τον κοινό νου αληθινό είναι ότι είναι εμφανές και μάλιστα πασιφανές, διότι η άμεση πρακτική δραστηριότητα του ανθρώπου υφίσταται πάντα στα όρια του εμφανούς. Εμφανές όμως είναι πάντα το επιμέρους. **Η συνάφεια και η ολότητα δεν είναι ορατές στη φαινομενικότητα των πραγμάτων.** Το επιμέρους, όταν εξετάζεται εκτός του πλαισίου των συναφειών του, προβάλλει ως δεδομένο, στατικό, αναλλοίωτο. «*Η απλοϊκή συνείδηση δεν βλέπει απλώς και μόνο το επιμέρους, αλλά ένα επιμέρους δίχως ιστορία.*»²⁴.

Οι άνθρωποι που αντιλαμβάνονται τον κόσμο στα πλαίσια της καθημερινής συνείδησης δεν μπορούν να διακρίνουν γενικούς - καθολικούς δεσμούς και αλληλεπιδράσεις, δεν μπορούν να συλλάβουν την ολότητα των διαφόρων καταστάσεων και διαδικασιών. Όταν οι άνθρωποι συλλαμβάνουν μόνο κομ-

μάτια της κατάστασής τους «*που δεν τα βλέπουν σαν αλληλεπενεργούντα συστατικά στοιχεία του συνόλου, τότε δεν μπορούν να γνωρίζουν αληθινά αυτή την πραγματικότητα.*»²⁵. Σ' αυτή την περίπτωση οι άνθρωποι δεν μπορούν να ανέλθουν στο επίπεδο γενικών - καθολικών στόχων και υποθέσεων. Ο ορίζοντάς τους περιορίζεται σε μικρής (κυρίως ατομικής) εμβέλειας συμφέροντα και επιδιώξεις.

Η ανεπάρκεια του κοινού νου και της καθημερινής συνείδησης έγκειται στο γεγονός ότι η περιορισμένη καθημερινή πρακτική δραστηριότητα του ατόμου και η εμπειρική επαφή με τους άλλους καθορίζει το περιορισμένο γνωστικό εύρος της εμπειρίας του.

Ο κοινός νους, αυτός ο «*αξιοσέβαστος σύντροφος μέσα στα πλαίσια της καθημερινότητας των τεσσάρων τοίχων*»²⁶ βρίσκεται εγκλωβισμένος στην εξυπηρέτηση-διεκπεραίωση των καθημερινών, στερεότυπων, συνηθισμένων και πολλάκις εμπειρικά δοκιμασμένων αντιδράσεων-στάσεων - ενεργειών- συμπεριφορών των ανθρώπων.

Στην καθημερινή ζωή ο άνθρωπος πολύ συχνά υποχρεώνεται από τις περιστάσεις σε άμεσες ενέργειες βάσει των διαθέσιμων στη συνείδηση εμπειρικών γνώσεων χωρίς τη δυνατότητα αναστοχασμού των γνώσεων αυτών και της σχέσης τους προς την αντικειμενική πραγματικότητα. Γι' αυτό και στα πλαίσια της καθημερινής συνείδησης έχουμε να κάνουμε με την «*αμεσότητα του δεσμού μεταξύ θεωρίας και πρακτικής*»²⁷.

Πρόκειται για μια σχέση συνείδησης - κοινωνικού Είναι η οποία στην πιο καθαρή μορφή της ταυτίζεται με αυτό που ο P. Freire ονόμασε «*κουλτούρα της σιωπής*».

23. Βλ. T. Oizerman «Φιλοσοφία και καθημερινή συνείδηση», *Βοηθήσι φιλοσοφίι*, Μόσχα, 1967, τεύχος 4, σελ. 120.

24. M. Matthews, «Γνώση, δράση και δύναμη», στο: *Για μια απελευθερωτική αγωγή*, Κέντρο Μελετών και Αυτομόρφωσης, Αθήνα, 1985, σελ. 41.

25. P. Freire, *Η αγωγή του καταπιεζόμενου*, εκδ. Ράππα, Αθήνα, 1977, σελ. 123.

26. Φ. Ένγκελς, *Αντί-Ντίρινγκ*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2001, σελ. 27.

27. G. Lukacs, ό.π.

«Η κουλτούρα της σιωπής είναι μια κουλτούρα όπου οι άνθρωποι αδυνατούν να πάρουν μια απόσταση από τη βιοτική τους δραστηριότητα, με αποτέλεσμα να τους είναι ανέφικτο να αρθούν στο επίπεδο του στοχασμού.»²⁸.

Αυτή η ταύτιση του ανθρώπου με τη βιοτική του δραστηριότητα (η οποία, όπως αναφέρει ο Κ. Μαξ και συμφωνεί μαζί του ο Ρ. Freire, συνιστά, στην πιο καθαρή μορφή της, μια ζώδη στάση προς το περιβάλλον), συνεπάγεται μια μοιρολατρική αντιμετώπιση του κόσμου. «Η συνείδηση σ' αυτό το επίπεδο είναι εξαιρετικά μοιρολατρική κι έτσι οι άνθρωποι παραμένουν αδρανείς. Δεν μπορούμε να κάνουμε τίποτα.»²⁹.

Η κυριαρχία της καθημερινής συνείδησης στην ανθρώπινη ζωή είναι δηλωτική της υποταγής του ατόμου στις κυρίαρχες κοινωνικές σχέσεις ως σε κάτι αναπόδραστο και αναλλοίωτο.

Καθημερινή συνείδηση και κυρίαρχη ιδεολογία

Η συνείδηση των ανθρώπων, η διαμόρφωση, αναπαραγωγή ή αλλαγή του περιεχομένου της καθορίζεται, ως επί το πλείστον, από τις κυρίαρχες κοινωνικές σχέσεις, από τις αντιθέσεις που αυτές εμπεριέχουν και από τη δυναμική εξέλιξής τους. Αυτός ο καθορισμός εκφράζεται κατά τον πλέον ισχυρό τρόπο στην καθημερινή συνείδηση των ανθρώπων και στην ιδεολογία (στην αντίληψη δηλαδή για τον χαρακτήρα των κοινωνικών σχέσεων του ατόμου με τους συνανθρώπους του) που τη διακρίνει.

Πιστεύουμε, λοιπόν, ότι η κυρίαρχη ιδεολογία μιας κοινωνίας αποτελεί ιδεατή έκφραση των κυρίαρχων υλικών-κοινωνικών σχέσεων και ως εκτούτου είναι δημιουργήμα ολόκληρης της κοινωνίας, πρωτίστως, ως άμεση-εμπειρική αντανάκλαση, στο επίπεδο της καθημερινής συνείδησης, των σχέσεων αυτών. Πρόκειται για την αντανάκλαση των εν λόγω σχέσεων ως δοσμένων και αναπόδραστα κυρίαρχων.

Μια κοινωνία (τα μέρη της κοινωνίας) που στον ένα ή τον άλλο βαθμό είναι προ-

σαρμοσμένη στις κυρίαρχες κοινωνικές σχέσεις (ή είναι σε θέση να προσαρμόζεται σ' αυτές τις κοινωνικές σχέσεις), είναι συμβιβασμένη με τις εν λόγω σχέσεις και γι' αυτό δέχεται άκριτα τα δεδομένα της εμπειρικής συνείδησης.

Όταν ο λαός παραμένει παθητικός, όταν δεν αποζητά στόχους, ιδεώδη που θα τον οδηγούσαν σε μια νέα κοινωνική πραγματικότητα τότε οι ιδέες της καθημερινής του συνείδησης χαίρουν μιας αδιαφιλονίκητης μαζικής κυριαρχίας. Σε αυτή την περίπτωση η πνευματική ζωή περιορίζεται κυρίως στην αναπαραγωγή της καθιερωμένης ιδεολογίας.

Η αυθόρμητη ταύτιση ευρύτερων κοινωνικών στρωμάτων με το κυρίαρχο κοινωνικό καθεστώς και την κυρίαρχη τάξη υφίσταται ως μια ιδιότυπη ιδεολογική ταύτιση, η οποία έχει τη μορφή της άκριτης αποδοχής των ιδεών της καθημερινής - εμπειρικής - φανακιστικής συνείδησης.

Στα πλαίσια της καθημερινής συνείδησης οι κυρίαρχες κοινωνικές σχέσεις, που στην εποχή μας ταυτίζονται με τις κεφαλαιοκρατικές, (η ιδιωτική ιδιοκτησία, η «ελευθερία» των αποξενωμένων εμπορευματοπαραγωγών, ο κοινωνικός ανταγωνισμός και η επιδίωξη του ιδιωτικού συμφέροντος, η ψευδαίσθηση της ιδιότυπης «αυτενέργειας» του χρήματος και των εμπορευμάτων) φαντάζουν φυσικές, αιώνιες, αναλλοίωτες και αναπόδραστες.

Ο Β. Ι. Λένιν είχε επισημάνει εμφατικά το γεγονός ότι η ιδεολογία που διαμορφώνει κατά αυθόρμητο τρόπο μέσα στην καθημερινότητά της η εργατική τάξη δεν είναι άλλη από την κυρίαρχη αστική ιδεολογία. Αυτό συμβαίνει διότι η εργατική τάξη από μόνη της δεν δύναται να σχηματίσει σαφή συνείδηση των πραγματικών -καθολικών συμφερόντων της καθώς και της δυνατότη-

28. J. Spring, «Η ανάπτυξη της συνείδησης: από τον Μαξ στον Φρέιρε», στο: *Για μια απελευθερωτική αγωγή*, Κέντρο Μελετών και Αυτομόρφωσης, Αθήνα, 1985, σελ. 49.

29. Ρ. Freire, «Μερικές παρατηρήσεις σχετικά με την έννοια της "κριτικής συνειδητοποίησης"», στο: *ό.π.*, σελ. 101.

τας να επιτύχει τη χειραφέτησή της³⁰.

Είναι όμως σημαντικό να επισημάνουμε ότι και η ίδια η κυρίαρχη τάξη βρίσκεται σε μεγάλο βαθμό εγκλωβισμένη στην καθημερινή - εμπειρική - παραμορφωτική αντίληψη που σχηματίζει για την κοινωνική πραγματικότητα. Δεδομένου ότι τα συμφέροντα της κυρίαρχης τάξης ταυτίζονται με τη διατήρηση των κοινωνικών σχέσεων που διασφαλίζουν και αναπαράγουν την κυριαρχία της, οι ιδέες της καθημερινής συνείδησης οι οποίες παρουσιάζουν το κυρίαρχο κοινωνικό σύστημα ως φυσικό και αιώνιο υπηρετούν αντικειμενικά τα συμφέροντα της κυρίαρχης τάξης, είναι οι ιδέες της κυριαρχίας της. Η κυρίαρχη τάξη δεν μπορεί να αμφισβητήσει τις ιδέες αυτές από τη στιγμή που θα ήταν αδιανόητο να αμφισβητήσει το υλικό τους υπόστρωμα, τη δική της κυριαρχία.

Η προσκόλληση των ανθρώπων στις ιδέες της καθημερινής συνείδησης είναι δηλωτική μιας συμβιβαστικής στάσης απέναντι στην πραγματικότητα. Όπως επισημαίνει η Α. Χέλερ «Το “γεννημένοι στην καθημερινότητα” σημαίνει ότι οι άνθρωποι αποδέχονται σαν δοσμένες και χρησιμοποιούν τη μια πλάι στην άλλη τις λειτουργίες της καθημερινής ζωής.»³¹. Συνεχίζοντας τον παραπάνω συλλογισμό της προσθέτει, επίσης, ότι «Είναι επίσης μια αναμφισβήτητη αλήθεια ... ότι ο μεμονωμένος άνθρωπος, βυθισμένος στην καθημερινή ζωή, θεωρεί το γύρω κόσμο σαν ένα “ωραίο και έτοιμο δεδομένο”· ότι αυτός ιδιοποιείται ανθόρμητα το σύστημα εθίμων και χειραγωγήσεων αυτού του γύρω κόσμου· ότι η πράξη του είναι πραγματιστική ... ότι η γνώση του-μετρομημένη με το φιλοσοφικό μέτρο -είναι απλή γνώμη.»³².

Όταν και στο βαθμό που η προσαρμογή στην πραγματικότητα είναι εφικτή, η καθημερινή-εμπειρική συνείδηση είναι επαρκής για μια τέτοια δραστηριότητα, από τη στιγμή που προσαρμογή στην πραγματικότητα σημαίνει, πάνω απ' όλα, αποδοχή της πραγματικότητας ως δεδομένης και ταυτόχρονα αποδοχή του περιεχομένου της καθημερινής συνείδησης ως δεδομένου.

Αναφορικά με τη συνάφεια μεταξύ καθημερινής συνείδησης και αποδοχής της πραγματικότητας ως δεδομένης παρουσιάζει

ενδιαφέρον η επισήμανση της Α. Χέλερ: «Η άμεση ενότητα σκέψης και δράσης επιβάλλει ώστε στην καθημερινή ζωή να μην υπάρχει καμιά διαφορά ανάμεσα σ' αυτό που “ισχύει” και σ' αυτό που είναι “αληθινό”: αυτό που φαίνεται να ισχύει είναι και αληθινό. Κατά συνέπεια, η στάση της καθημερινής ζωής είναι απόλυτα πραγματιστική.» Αλλά «...αυτό που ισχύει είναι και αληθινό μόνο στο μέτρο που εμείς, με τη βοήθειά του, μπορούμε να συνεχίσουμε να ζούμε στην καθημερινότητα, με όσο το δυνατό λιγότερες προστριβές.»³³.

Η πραγματιστική -κερδοσκοπική στοχοθεσία της εκπαιδευτικής ζήτησης

Οι κυρίαρχες κοινωνικές σχέσεις και η συμβιβαστική στάση των ανθρώπων προς αυτές εκδηλώνονται στην κοσμοαντίληψη της καθημερινής συνείδησης με τη μορφή της ιδιότυπης αποδοχής τους ως δεδομένων, φυσικών και αναλλοίωτων, και δι' αυτού του τρόπου εισβάλουν στο χώρο της παιδείας και την καθορίζουν.

Σε μια κοινωνία η οποία χαρακτηρίζεται από την πλήρη κυριαρχία των κεφαλαιοκρατικών εμπορευματικών και χρηματικών σχέσεων ο εγκλωβισμός του ατόμου στις ιδέες της καθημερινής του συνείδησης σημαίνει την αποδοχή των αξιακών σχέσεων, των σχέσεων εμπορευματικής ανταλλαγής, ως αναπόδραστων, ως μοναδικού πλαισίου της ανθρώπινης ύπαρξης.

Στις εν λόγω συνθήκες το άτομο μέσα από την καθημερινή του συνείδηση διαμορφώνει κοσμοαντίληψη, ηθικές αρχές, ιδεολογία και στόχους ζωής κατά τρόπο που να υπηρετεί πάνω απ' όλα την προσπάθεια προσαρμογής στην πραγματικότητα.

Προσαρμογή, εν προκειμένω, σημαίνει επιβίωση σε συνθήκες καθολικής αποξένωσης και ανταγωνισμού, καθολικών εμπορευματικών ανταλλαγών και αξιακής αποτί-

30. Βλ. Β. Ι. Λένιν, *Τι να κάνουμε*; Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1984, σσ. 29-31, 38-42

31. Α. Χέλερ *Επανάσταση και καθημερινή ζωή*, Οδυσσέας, 1983, σελ. 12.

32. Ο.π., σελ. 104.

33. Ο.π., σσ. 20, 21

μησης των πάντων, συμπεριλαμβανομένης πρωτίστως της εργασιακής ικανότητας των ανθρώπων. Κατά την επισήμανση του Κ. Τσουνκαλά «βρισκόμαστε μπροστά στην αποθέωση του οικονομικού ορθολογισμού στο πλαίσιο του οποίου ο homo oeconomicus “εις το τετράγωνον” δεν σχεδιάζει μόνο τη μεγιστοποίηση του κέρδους του αλλά και αυτοσχεδιάζεται ο ίδιος ως μέλλον ορθολογικός εργαζόμενος.»³⁴.

Στη δοσμένη πραγματικότητα οι επιθυμίες, οι επιδιώξεις, οι στόχοι ζωής των ατόμων, στα σημεία εκείνα που αφορούν στην παιδεία και στο μέτρο που διαμορφώνονται στα πλαίσια της καθημερινής συνείδησης (στο μέτρο δηλαδή που δεν γίνεται αντιληπτή καμία εναλλακτική κοινωνική προοπτική) αναφέρονται σε μορφωτικά αγαθά ενταγμένα στην πραγματιστική λογική της επιβίωσης σ' ένα περιβάλλον καθολικών εμπορευματικών – χρηματικών σχέσεων.

Έτσι, κατά νομοτελειακό τρόπο, η στοχοθεσία που αφορά στην παιδεία καταλήγει στη σύνδεση της εκπαιδευτικής ζήτησης με την «πρόσκτηση οικονομικά αξιοποιήσιμων αγοραίων προσόντων»³⁵ και στην αυστηρή υπαγωγή του υλικού και χρονικού κόστους της εκπαίδευσης στη λογική του προσδοκώμενου οικονομικού οφέλους³⁶. Η λογική αυτή καθίσταται κυρίαρχη λογική της κοινωνίας: «τα σεβάσματα κερδοσκοπικά κίνητρα της μόρφωσης υπερκάλυψαν σαν μούχλα ολόκληρη την κουλτούρα.»³⁷.

Όπως πολύ χαρακτηριστικά ο J. F. Lyotard περιγράφει την παραπάνω κατάσταση «Η ρητή ή όχι ερώτηση που τίθεται από τον επαγγελματικά προσανατολισμένο φοιτητή, από το κράτος ή από το ίδρυμα της ανώτερης εκπαίδευσης δεν είναι πια: **αληθεύει; αλλά: σε τι χρησιμεύει;** Μέσα στο πλαίσιο της εμπορευματοποίησης της γνώσης, αυτή η τελευταία ερώτηση τις περισσότερες φορές σημαίνει: **μπορεί να πουληθεί;**»³⁸.

Για την καθημερινή συνείδηση της κεφα-

λαιοκρατικής κοινωνίας φυσιολογική μορφωσιακή στοχοθεσία είναι αυτή η οποία υπάγεται στην πραγματιστική λογική της αποκόμισης του μέγιστου κέρδους, όπως φυσιολογική στάση και νόημα ζωής εν γένει είναι η επιδίωξη του ατομικού οφέλους και κέρδους, διότι μόνο αυτή η επιδίωξη διασφαλίζει την επιβίωση του ατόμου μέσα σε μια πραγματικότητα που προβάλλει για το ίδιο ως φυσική, μοναδική και αναπόδραστη.

Η παιδεία αφεαυτής δεν μπορεί να καταστήσει κυρίαρχους άλλους στόχους ζωής, συμπεριλαμβανομένων και των μορφωσιακών, ακόμη και στην περίπτωση που αυτοί συνάδουν αντικειμενικά προς την κοινωνική πρόοδο, διότι κάτι τέτοιο θα ερχόταν σε άμεση και αγεφύρωτη αντίθεση με τις αντιλήψεις της καθημερινής συνείδησης.

Η τελευταία, ως ιδεατή έκφραση ενός, εν πολλοίς, μη συνειδητού ούτε συνειδητοποιημένου συμβιβασμού με τις κυρίαρχες υλικές σχέσεις, θεωρεί παράλογο οτιδήποτε δεν είναι λειτουργικό και αποτελεσματικό, οτιδήποτε δεν προάγει την προσαρμοστικότητα του ατόμου μέσα στο κυρίαρχο κοινωνικό status quo.

Ως εκ τούτου, μια υποθετική κατάφαση μέσα στην παιδεία ενός τέτοιου «παράλογου» εναλλακτικού στόχου ζωής και μόρφωσης, παρά το γεγονός ότι είναι εφικτή και ενίοτε λαμβάνει χώρα, δεν δύναται ωστόσο να αποκτήσει μαζική διάσταση, αν δεν αλλάξει ριζικά η καθημερινή συνείδηση των ανθρώπων ως έκφραση της μαζικής δυσπιστίας προς την κυρίαρχη πραγματικότητα και της μαζικής επιδίωξης ενός εναλλακτικού, νέου κόσμου.

34. Κ. Τσουνκαλάς, *Είδωλα του πολιτισμού*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1991, σελ.361

35. Ο.π.

36. Βλ.ό.π.

37. Th. Adorno, *Θεωρία της ημιμόρφωσης*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2000, σελ. 58

38. Ζ. Φ. Λυοτάρ, *Η μεταμοντέρνα κατάσταση*, εκδ. «Γνώση», Αθήνα, 1993, σελ. 126

Συνεχίζεται στο τεύχος 132/133 με τις ενότητες:

Η αντίληψη περί ανθρωπίνης αξίας και φυσικού χαρίσματος ως «προϊόν» της καθημερινής συνείδησης • Το φαινόμενο του δογματισμού της καθημερινής συνείδησης • Οι κοινωνικοί όροι αμφισβήτησης της καθημερινής συνείδησης • Η συμβολή της παιδείας στην πνευματική και κοινωνική χειραφέτηση.